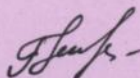

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

МАРКОВЕЦЬКА Галина Михайлівна

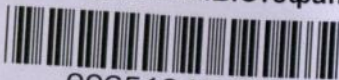
УДК 930:737.3(477.83/86) "19"

**ПАПЕРОВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ І БОНИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
1914 - 1920 рр.**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні
історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ-2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в науково-дослідному Центрі історії грошей Тернопільської академії народного господарства Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат економічних наук, професор
Тиркало Роман Іванович,
Тернопільська академія народного господарства,
Інститут банківського бізнесу, директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Дмитрієнко Марія Федорівна,
Інститут історії України НАН України,
відділ спеціальних історичних дисциплін,
завідувач;

кандидат історичних наук, доцент
Папченко Володимир Олександрович,
Київський міжнародний університет,
кафедра суспільних наук.

Провідна установа: **Київський національний університет імені Тараса Шевченка**, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, м. Київ

Захист відбудеться "22" березня 2003 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.228.01 в Інституті української археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України (01001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту української археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України (01001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розісланий "25" лютого 2003 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історія грошового обігу належить до проблем традиційно малодосліджуваних у вітчизняній історіографії, не зважаючи на те, що її розробка дає змогу ввести нові характеристики до вивчення фінансово-економічної історії Української держави.

Інтерес до вивчення нашого історичного минулого особливо посилюється у сучасних умовах. Зокрема увагу широкого кола вчених, краєзнавців привертає історія грошового обігу напередодні і в період Першої світової війни на території Східної Галичини. Дослідження цього питання має науково-пізнавальне й практичне значення.

Східна Галичина пережила і переживає непересічний, складний час. Відбувся нелегкий перехід Галичини, як і всієї України до демократичного ладу. Переборювались економічні труднощі, вдосконалювалася фінансова система, про що, зокрема, свідчить введення власних грошових знаків. Їх поява, функціонування привертають увагу боністів, а отже – спеціальної історичної дисципліни – боністики. Вона займається вивченням паперових грошових знаків, бон і їх сурогатів, що є історичними джерелами, політико-економічними документами й культурними пам'ятками минулого, оскільки вони – своєрідні свідки політичного, соціально-економічного життя і мистецтва відповідної епохи.

У даній праці увага сфокусована на історії грошового обігу Східної Галичини і спроб відродження в Україні власної валюти. Ця тема досі мало науково розроблена. Отже, її подальше дослідження є, на наш погляд, доволі актуальним. Вищезгадана територіальна локалізація дослідження у межах одного регіону – Східної Галичини – забезпечує й певний внесок у вивчення регіональної специфіки історії грошового обігу України. Врахування цього в сучасних умовах має певне практичне значення. Все це в цілому й обумовило вибір теми для дисертаційного дослідження.

Оскільки ж історією грошових знаків займається дуже мало науковців, то це все й визначило актуальність даного дослідження. Тому актуальним у джерелознавчому плані є цілісне, комплексне, системне й об'єктивне дослідження паперових грошових знаків для всебічного вивчення важливого періоду в історії України, що відповідає потребам як історичної науки, так і суспільства в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у науково-дослідному Центрі історії грошей Тернопільської академії народного господарства відповідно до планів наукових робіт навчального закладу.

Мета дослідження у тому, щоб на основі залучення комплексу боністичних джерел, спираючись на досягнення історіографії і джерелознавства, відтворити об'єктивний і цілісний процес формування й функціонування паперових грошових знаків та бонів у Східній Галичині в контексті фінансово-господарської діяльності урядів у період Першої світової війни 1914-1918 років, розпаду Австро-Угорської імперії, післявоєнної інфляції і російської, німецької та польської окупацій краю. Ця мета реалізується шляхом виокремлення таких завдань:

- з'ясувати стан і повноту дослідження проблеми;
- розширити джерельну базу за рахунок введення у науковий обіг паперових грошових знаків, бонів, вдосконалення методів і способів їх дослідження;
- дослідити вплив конкретно історичних, політичних та економічних чинників на процеси формування й обігу грошових знаків;
- вивчити загальні тенденції і специфічні особливості грошового обігу у Східній Галичині;
- проаналізувати значення емісій грошових знаків і бон для розвитку боністики, геральдики, сфрагістики та інших спеціальних історичних дисциплін.

Об'єктом дослідження є комплекс паперових грошових знаків і бонів Східної Галичини 1914-1920 рр. як важливого джерела соціально-економічної історії.

Предметом дослідження є процес створення та функціонування паперових грошових знаків і бон, їх роль у соціально-економічному, політичному та культурному житті Східної Галичини.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використовувалась сукупність загальнонаукових і прикладних методів наукового пізнання. Визначальними для дисертатна стали принципи історизму, наукової об'єктивності та системності, котрі вимагають неупередженості й послідовності у висвітленні подій, процесів і явищ, виявлення причинно-наслідкових зв'язків на кожному етапі суспільно-політичного розвитку. Принцип історизму дав змогу вивчити зародження і розвиток емісійної політики, застосувати конкретно-історичний аналіз до оцінки різнопланових подій і процесів, що відбувалися у Східній Галичині в 1914-1920 рр. Реалізація принципу об'єктивності сприяла глибшому дослідженню паперових грошових знаків як специфічних джерел. Принцип системності дав змогу розглядати грошові знаки, бони та їх обіг у тісному зв'язку з усіма

сферами фінансово-економічного і політичного життя краю в період 1914-1920 років.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1914-1920 рр., пов'язані з наростанням національно-визвольного руху в умовах Першої світової війни, утворення Західно-Української Народної Республіки, Галицького революційного комітету, що суттєво позначилося на особливостях грошових емісій, фінансово-економічній політиці та специфіці грошових знаків.

Наукова новизна дисертації у тому, що в ній вперше у вітчизняній історіографії комплексно розглянуто процес створення і функціонування у східно-галицькому регіоні України паперових грошових знаків та бон, серед яких фігурували австро-угорські крони, німецькі марки, російські рублі, польські марки, гроші Центральної Ради – карбованці та шаги, уряду гетьмана П.Скоропадського та Директорії – гривні, Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) - гривні та корони, карбованці Галицького революційного комітету, емісійні знаки окупаційних військ, міських управ.

До наукового обігу введено значну кількість нових архівних документів, фактичних матеріалів, що дало можливість дослідити вузлові проблеми, пов'язані з історією грошових знаків Східної Галичини.

Науково-практичне значення результатів дисертації у тому, що вона збагачує теорію і методику спеціальних історичних дисциплін, насамперед боністики, вводить до наукового обігу більше нових джерел. Методична частина роботи може сприяти ширшому використанню паперово-грошових джерел під час викладання на історичних факультетах вузів країни курсу “Спеціальні історичні дисципліни”, на кредитно-економічних – “Грошовий обіг і кредит”, “Історія грошей України”. Матеріали про паперові гроші та їх історію можуть бути використані також під час викладання курсів історії України, політекономії та інших дисциплін у вузах і школах. Матеріали дисертації можуть стати в нагоді для створення експозицій музеїв, враховуватися органами державного управління освітою, культурою.

Апробація дослідження. Результати дослідження апробовані в опублікованих автором 15 наукових статтях, знайшли відображення у доповідях і повідомленнях на міжнародних наукових конференціях: “Банківська система України: проблеми становлення та перспективи розвитку” (Тернопіль, 1998 р.), “Історія грошей України з давніх часів до сучасності” (Тернопіль, 1999, 2000, 2001, 2002 рр.) і під час читання спецкурсів “Основи української нумізматики та боністики”

(Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка) та “Історія грошей України” (Інститут банківського бізнесу Тернопільської академії народного господарства).

Дисертація обговорювалась на розширеному науковому семінарі науково-дослідного Центру історії грошей Тернопільської академії народного господарства та історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (Тернопіль, 2002 р.).

Основні результати дисертації викладено в депонованій праці у співавторстві з “Нариси історії паперових грошей в Галичині ХХ ст.” (Депоновано в ДНТБ України, 5.06.96, № 1769, Ук 96). Зі 128 сторінок роботи дисертантові належить 58 (з них – 34-69; 75-83; 117-132).

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження і базується на основі хронологічно-проблемного принципу. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків (184 стор.), списку використаних джерел і літератури (26 стор., 385 найменувань), додатків (131 стор.), що містять деякі законодавчі акти та офіційні документи періоду 1914-1920 років про грошові знаки і їх обіг, ілюстрацій паперових грошових знаків, бон та їх заміників, котрі перебували в обігу на території Східної Галичини.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначено мету, завдання і хронологічні рамки дисертаційної роботи, охарактеризовано методологічну основу дослідження, показано його наукову новизну, практичне значення та апробацію.

У першому розділі “Історіографія та джерела” розкривається рівень історіографічної розробки теми, окреслено її джерельну базу.

З метою орієнтації у досліджуваній темі та для визначення місця даної дисертації у процесі наукового осмислення проблеми автор уважно ознайомився з працями радянських, німецьких, польських, сучасних українських істориків, історичною літературою української діаспори та каталогами.

Обрана тема до цього часу не стала об’єктом спеціального дослідження в українській і зарубіжній історіографії, хоча окремі її аспекти розпорошені по літературі мемуарного характеру, газетних публікаціях та каталогах.

Широкомасштабні емісії періоду Першої світової війни на Східній Галичині, що відбулись на фоні розпаду австро-угорської, польської, російської грошової систем, є не тільки недослідженими в

історії грошового обігу, а й маловідомими з точки зору боністики. Значення місцевих емісій полягало не тільки в кількості грошових знаків, що випускалися на місцях, а й у фактичному виникненні нових грошових систем.

Проблема вивчення паперових грошей, їх емісій, грошового обігу на Східній Галичині досі не була об'єктом спеціального вивчення. Уся існуюча література, що стосується теми, умовно поділена на три групи: праці з теорії і практики історії грошей, котрі мають загальний характер; праці, де паперові грошові знаки вивчалися як історичне джерело; публікації, присвячені грошовому обігу в Східній Галичині періоду 1914-1920 рр.

Серед перших робіт варто назвати праці Л. Юровського¹, Е. Вайнштейна². Автори зробили перші спроби осмислити події, що відбувалися в грошовому обігу України. Вони започаткували вивчення історії грошового обігу, розглядали роль грошей, їх функції і купівельну спроможність.

Для нашого дослідження особливо цінні дані містили каталоги паперових грошових знаків. Початок їх публікацій поклав В. Кацітадзе та А. Брайловський А.³. При відборі паперових грошових знаків вони ще не мали чіткої системи.

Вагомим внеском у всебічне дослідження грошей у 1924 році стала праця за редакцією Ф. Чучіна в Москві⁴. Автор видає каталог з двох частин: частина перша складається зі знаків обов'язкового обігу, а друга – з необов'язкового. На сторінках 36-132 автор помилково вважає, що до першої частини належать місцеві гроші. Згодом, в 1927 р., Ф. Чучін доповнив і перевидав свій каталог, врахувавши критичні зауваження⁵ відомих боністів М. Вігелева і Л. Ільсона. До цього каталогу теж були доповнення і виправлення з боку Ю.

¹ Юровский Л. Наше денежное обращение. - М., 1926.

² Вайнштейн Е. Гроши Украины // Советский коллекционер. - Ч.4-5. - М., 1928

³ Кацитадзе В. Каталог денежных знаков Русской революции. 1-е изд. Тифлис: 5-я тип. Полиграфотдела ВСНХ, 1922.

Брайловский А. Денежные знаки Русской революции. - Тбилиси. - 1922.

⁴ Чучин Ф. Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории бывшей Российской империи за время с 1769 по 1924 гг. - М., 1924

⁵ Чучин Ф. Каталог бон и дензнаков России, СССР, окраин и образований (1769-1927гг.). - М., 1927 (3-е изд.), 176 с., ил.

Пахомова⁶ і Д. Сенкевича⁷. З 1925 по 1939 рр. розпочалося дослідження емісії грошей на території України (М. Калиновський, Е. Вайнштейн, Н. Росбер та М. Кардаков)⁸.

У 1953 р. в Берліні видається велика праця з боністики німецькою і російською мовами М. Кардакова⁹. Цей каталог був уже найповнішим.

Певний інтерес становлять матеріали, зібрані в "Літописі Червоної Калини" М. Гнатишака. Він же в 1974 р. за кордоном видає велику працю з історії державних грошей України періоду 1917-1920 рр.¹⁰.

Після проголошення незалежності України інтерес до історії грошей і бон значно зріс. У цей період побачили світ й інші каталоги грошей. У Києві видається каталог за редакцією П. Рябченка та В. Нібаки, де є певні неточності. Автори помилково на с. 434 віднесли випуски грошей в місті Ходорів Львівської області до Хмельницької області¹¹.

⁶ Пахомов Ю. Машинописная записка с дополнениями и уточнениями к каталогу Ф. Г. Чучина (3-тее издание). – Баку, 1970.

⁷ Сенкевич Д. Исправьте опечатки и внесите поправки в каталог бон СФА под редакцией Чучина Ф.Г. 1927 г. // Московский бонист. – 1960. – № 2; 1966. – № 1.

⁸ Вайнштейн Э. Гроши Украины // Советский коллекционер. – 1928. – № 4-9.

Калиновский М. Денежные знаки Украины // Советский коллекционер. – 1925. – № 10-12.

Кардаков Н. Денежные знаки Украины // Россия. – 1937. – № 25, 28; 1939. – № 29, 30.

Росбер Н. Денежные знаки Украины // Россия. – 1939. – № 23, 24.

⁹ Кардаков Н. Каталог денежных знаков России и Балтийских стран 1769-1950 гг. – Берлин, 1953.

¹⁰ Гнатишак М. Державні гроші України 1917-1920 рр. – США, Клівленд, Огайо, 1974.

Гнатишак М. Замітки до державних грошей України з 1917-1920 років. // «Літопис Червоної Калини». – 1935. – Ч. 2. – С. 5-9.

Гнатишак М. Паперові грошові знаки на українських землях. Друкування українських грошей на Галицькій землі // "Літопис Червоної Калини". – 1931. – Ч. 4. – С. 17-18.

¹¹ Рябченко П., Нібак В. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России и СССР (1769-1990 гг.). – К., 1991.

У 90-ті роки проблема історії грошового обігу набуває особливого значення у зв'язку зі становленням незалежної України та впровадженням своєї грошової системи, налагодженням монетарної політики. Окремі аспекти теми знайшли висвітлення у фундаментальній праці колективу авторів під керівництвом М. Дмитрієнко "Гроші в Україні". У цій надзвичайно унікальній праці досліджувалося становлення грошової системи з давніх часів до сучасності. Досягненням дослідників є те, що вони проаналізували і ввели до наукового обігу цілу низку нових грошових знаків і бон¹².

Серед досліджень істориків української діаспори на найбільшу увагу заслуговують праці Л. Ільсона, А. Байєра, Б. Мартоса та Я. Зозулі¹³, де автори на основі багатого джерельного матеріалу, власних споминів досліджують грошові знаки і бони. Праці істориків діаспори відзначаються неоднозначністю оцінок та суджень.

Короткий історіографічний огляд свідчить, що до цього часу в українській історичній науці відсутнє узагальнене дослідження, присвячене проблемі грошових знаків і бон Східної Галичини 1914-1920 рр. Проведений аналіз наукових досліджень з історії грошового обігу України 1914-1920 рр. дає підстави зробити висновок, що грошовий обіг на теренах Східної Галичини в зазначений період висвітлювався доволі епізодично та фрагментарно і не дістав належної оцінки ні в радянській, ні в сучасній українській історіографії, ні в історичних працях істориків української діаспори. До сьогоденного дня не має жодної праці, де б детально та всебічно було проаналізовано грошовий обіг у зазначений період на території Східної Галичини в усій його складності.

Покладено початок каталогізації, систематизації вітчизняної боністики, зроблено перший крок у вивченні паперових грошових знаків і бон як історичних джерел. Завдяки проведеним дослідженням став можливим розгляд грошових знаків як самостійного об'єкта дослідження, опрацьовуються принципи, методи джерелознавчого вивчення грошових знаків.

Основним джерелом при проведенні дослідження стали архівні матеріали. Джерельна база включає: опубліковані документи; архівні матеріали; періодичні видання; грошові знаки.

Серед опублікованих документів фігурують Постанови Генерального Секретаріату Центральної Ради, гетьмана

¹² Гроші в Україні // Дмитрієнко М. (керівник), Ющенко В., Литвин В., Яковлева Л. – К., 1998. – С. 41-51, 73., 95-99.

¹³ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української держави. – Мюнхен, 1971

П.Скоропадського щодо змін у фінансово-економічній системі держави, документи центральних органів державної влади, інструкції і закони Міністерства фінансів. Особливу цінність мають ті документи, на основі яких органи влади проводили випуск грошових знаків.

У дисертації використано і постанови місцевих органів державної влади, інструкції і протоколи засідань міських Дум та Управ, котрі містять важливу інформацію про випуск місцевих грошових знаків (бон), грошовий обіг і кредитно-фінансову політику на місцях. Повідомлення Губерніального Комісаріату стосувалися анулювання обміну грошових знаків; порядку випуску місцевих бон; умов обігу грошових знаків різних органів влади; оголошення місцевих органів влади про зміни в грошовому обігу на конкретній території, що контролювалася цим органом влади. До даного типу джерел належать також накази фінансових відділів, обов'язкові постанови, інструкції, оголошення міністра фінансів, фінансових відділів виконавчих комітетів ради народних депутатів. У них міститься інформація про порядок дії і припинення обігу грошових знаків, їх курсову вартість, порядок прийому до оплати і розрахунку між громадянами.

Основним джерелом при проведенні дослідження стали архівні матеріали. Найбільша частина документів, що відображають грошовий обіг, знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. Це насамперед фонди: Книга реєстрації зразків грошових знаків Окремої каси Наркомфіну УРСР (ф. 30), Закон про державну Українську грошову одиницю (ф. 1509), Військова Канцелярія ЗУНР (м. Відень) 1920-1922 рр.) (ф. 4436).

У роботі частково використано і матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві., котрі дають уявлення про грошовий обіг в 1914-1920 рр., Центрального державного історичного архіву України в м. Львові та Державних архівів Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей. Велика частина архівних матеріалів вводиться до наукового обігу вперше.

Значний пласт відомостей взято з газет і журналів Східної Галичини досліджуваного періоду, зокрема з кореспонденцій, що містять інформацію про випуск тих чи інших державних знаків і їх обіг.

Чільне місце в роботі займають самі грошові знаки та бони, які є специфічним різновидом письмово-зображувальних джерел. Дана група джерел досліджувалась за матеріалами державних архівів Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей й особистих колекцій Р. Тхоржевського, О. Клименка, Ю. Якубенка та

автора. Ряд грошових знаків знайдено автором у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Львівського, Івано-Франківського і Тернопільського краєзнавчих музеїв, Болехівського та Битківського музеїв Івано-Франківської області.

На підставі проведеного аналізу можна також констатувати, що джерельна база проблеми грошового обігу 1914-1920 рр. у Східній Галичині доволі об'ємна, вона представлена архівними матеріалами, збірниками документів, мемуарами, частково пресою та оригіналами і копіями грошових знаків. Значна частина цих матеріалів до цього часу не використана в повній мірі істориками.

У другому розділі "Методика джерельного дослідження паперових грошових знаків і бон за їх основними ознаками", паперові грошові знаки розглядаються як об'єктивні свідки багатьох історичних подій, що відіграють важливу роль для вивчення соціально-економічних, політичних відносин як всередині країни, так і між державами. Специфічний характер історичного розвитку України дістав відбиток на її грошових знаках. Обширним за обсягом і різноманітним за формою був випуск грошових знаків у період Першої світової війни.

Паперові грошові знаки є унікальним різновидом письмово-зображувальних джерел, дослідження котрих вимагає специфічних методів з арсеналу спеціальних історичних дисциплін.

Грошові знаки є державним документом, котрий є засобом платежу, обігу та нагромадження. Він містить у собі різні елементи, ознаки (геральдичні, палеографічні, орнаментальні, іконографічні й ін.), що відображають ідеологію емітента, "прочитати" які можна тільки за допомогою спеціальних методів.

У процесі аналізу грошових знаків враховувалося, що вони нерозривно пов'язані з емітентом, функціонують у тісному зв'язку з державою або місцевою владою. Тому будь-які зміни в тексті, рисунку, даті або інших показниках знака засвідчують зрушення у політичній позиції емітента. Для вивчення паперових грошових знаків як історичної пам'ятки використовувався їх комплексний аналіз, що дав змогу встановити місце і час емісії, державну приналежність; мету і характер емісії, термін обігу і погашення грошових знаків, гарантії емісії, приналежність емітента та ін.

У дисертації зазначається, що вивчення місцевих локальних грошових емісій на Східній Галичині в 1914-1920 рр. неможливе без врахування складних процесів, котрі відбувались у грошовому обігу Австро-Угорщини, Росії, Німеччини, Польщі та України, без аналізу

причин розпаду грошових систем цих країн, соціально-економічних і політичних чинників. Обґрунтовано висновок, що грошовий обіг в 1914-1920 рр. відрізнявся великою змінюваністю процесів утворення і знищення локальних грошових систем, функціонування на одній і тій же території великої кількості грошових одиниць з різними курсами. Соціально-економічна нестабільність у Східній Галичині стала каталізатором місцевих грошових емісій. Характеристика грошових знаків і бонів дається за їх основними ознаками, із застосуванням методик спеціальних історичних дисциплін. У системі комплексного вивчення паперових грошових знаків і грошових документів чільне місце посіла геральдична ознака.

Геральдика - спеціальна історична дисципліна, котра вивчає історію виникнення і використання гербів. Герб – найпоширеніший елемент грошових знаків. Будь-який герб має історичне походження і містить важливу джерельну інформацію про історичне коріння, світоглядні ідеї і принципи, що відображають характер епохи. Водночас він є витвором мистецтва, відображає певні досягнення науки, культурно-історичні умови появи та формування його елементів. Проведений геральдичний аналіз грошових знаків, бонів дає змогу глибше з'ясувати характер епохи, історію тих чи інших подій, звичаїв народу, погляди тогочасних політичних діячів.

На переважній більшості паперових грошових знаків періоду визвольних змагань вміщено знак української державності – тризуб. Вивчаючи цей державний атрибут, окремі його елементи (плетиво, хрест, меч), крайові герби, емблеми та інші символи вказували на те, що незначні зміни у їх рисунках відображають зміну емітента. Першим творцем Українського герба став Г. Нарбут у 1918 р. На його українській купюрі вартістю 100 карбованців вперше зображено тризуб, але з вживанням хреста. Відзнакою української державності тризуб залишився і за часів гетьманщини П. Скоропадського та Директорії. Зображення тризуба в І. Мозалевського суттєво різниться від рисунків Г. Нарбута та І. Кричевського (грошові знаки вартістю 1000 та 2000 гривень). Середній зуб було змінено, бокові – вигнуті, стали товстішими, втративши елегантність форми.

Як Державний герб тризуб було вміщено на так званих шагівках (марках, що виконували роль розмінної монети) без хреста вартістю 10, 20, 30, 40 та 50 шагів, банкнотах вартістю 10, 25, 50, 100, 250, 1000 карбованців та 2, 5, 10, 100, 500, 1000, 2000 гривень, а також на 3,6 %

білетах державної скарбниці номіналами 50, 100, 200 та 1000 гривень, емітованих у 1918-1919 роках¹⁴.

Після проголошення Соборності України, тобто злуки ЗУНР з УНР 22 січня 1919 р., тризуб став гербом для Галичини. Композицію тризуба з гербом Галичини (левою) бачимо на поштових марках, виданих у Відні 1920 р. на замовлення тодішнього Галицького уряду¹⁵.

Важливі відомості про емітента дає палеографічний аналіз, котрий сприяв розшифруванню написів на грошових знаках, адже під час визвольних змагань 1918-1920 рр. один і той же грошовий знак нерідко використовувався різними емітентами, які вносили до нього певні зміни – в тексті, номіналах, номерах серії, підписах і т.д.

Не менш важливим методом став аналіз грошових знаків за орнаментальною ознакою. Орнамент – це візерунок, побудований на ритмічному повторенні геометричних елементів або стилізованих рослинних чи тваринних мотивів, призначений для прикраси різних предметів. До орнаменту на паперових грошових знаках належать зображення архітектурних споруд і їх фрагментів (100 корон м. Львова, 1915 р.), зброя тощо.

На багатьох паперових грошах 1914-1920 рр., випущених в обіг на території колишньої Російської імперії, маємо відбитки печаток, конгревів (тиснені печатки), а також перфорації, що вивчаються за методикою спеціальної історичної дисципліни – сфрагістики. До першої групи печаток належать ті, що зображувалися на відповідних знаках за задумом художника у процесі їх друкування. Це печатки Держбанку, міських рад, міських і сільських управ і т. д. До другої – належать печатки, проставлені на паперові гроші вже після їх надрукування.

На паперових грошах часто зустрічаються портретні зображення як історичних, так і алегоричних осіб. Для визначення особи на грошових знаках проводився іконографічний аналіз. На території Східної Галичини 1914-1920 рр. в обігу були державні кредитні білети царської Росії вартістю в 25 рублів, випущені ще в 1909 р. На цих білетах було розміщено портрет Олександра III, а на 50 рублях 1898 р. випуску – Микола I, Катерина II – на 100 рублях зразка 1910 р., Петра I – на 500 рублях зразка 1912 р.

¹⁴ Тхоржевський Р. Національні паперові гроші України 1918-1920рр.. – Донецьк, 1992.

¹⁵ Хомяк М. (упорядник). Каталог українських недержавних марок. – Брюссель, 1987.

В інших випадках - зображення людських фігур, жінка як символ республіки, належать до орнаментальної ознаки на паперових грошових знаках. Орнаментальну ознаку знайдено на 100 коронах міста Львова 1915 р. випуску. На військових грошах, випущених німецьким командуванням у 1918 р. в м. Ковно (Каунас), ост-марках, розміщено жіночі й чоловічі портретні зображення як частина композиції орнаментального оформлення паперових грошових знаків.

На основі зовнішньої і внутрішньої критики паперових грошових знаків, бон встановлювали рік, місяць, а інколи і день випуску грошей в обіг. Особливо це важливо, коли на самому грошовому знаку відсутня дата випуску. Емісії грошей в період війни відрізняються частою зміною їх емітентів. Встановлення точної дати – це значить і встановлення власника емісії. Часто тільки дата випуску грошей (місяць, а інколи число) або термін їх обігу, погашення є важливою умовою для встановлення емітента.

При хронологічному аналізі грошових знаків, бон зверталась увага на спосіб нанесення дати, термінів обігу. Вони проставлялися поліграфічним або рукописним методом. Така ознака допомагає виявити різновидність грошових знаків і зміну емітента.

Випускаючи паперові гроші, емітент старався застерегти емісію від фальсифікації. Одним із запобіжних засобів є використання паперу з філігранями – особливими водяними знаками.

Дослідження грошових знаків, бон за їх основними ознаками дало змогу отримати відомості, котрих немає в інших джерелах. А в деяких випадках через певні обставини грошові знаки є єдиними документами, що характеризують різні грані політичної і соціально-економічної діяльності емітентів.

У третьому розділі “Загальнообов’язкові паперові грошові знаки Східної Галичини” розглядається емісійна політика і паперові грошові знаки урядів, котрі перебували в регіоні, а також грошовий обіг у Східній Галичині. Протягом 1914-1918 рр. західноукраїнські землі були складовою частиною Австро-Угорської і Російської держав, а це означало, що на цій території мали обіг лише ті гроші, котрі випускали окупанти.

Грошовий обіг у Східній Галичині як і взагалі в державі, до складу якої входили східногалицькі землі, визначався формою влади. У 1914 р. на території Східної Галичини, що входила до складу Австро-Угорщини, в обігу були корони номіналами 1, 2, 10, 20, 50, 100, 200 та 100. Зустрічаються грошові знаки, де замість зазначення вартості корони надруковано червоною фарбою “Deutschösterreich” (німецько-австрійські). Банкноти відбивали особливості двоєдиної

монархії. Після розпаду монархії на окремі держави (у листопаді 1918 р.) банкноти продовжували перебувати в обігу на територіях цих держав, в тому числі й на території Східної Галичини.

Під час Першої світової війни німецьке командування, захопивши територію Східної Галичини, змушене було вирішувати проблеми грошового забезпечення населення цієї території, зокрема організувати випуск своїх, окупаційних грошей. Незважаючи на наявність у цьому регіоні грошей царських і Тимчасового уряду Росії, окупаційні гроші становили у грошовому обігу основну масу. На території східногалицьких земель німецьке командування одним з перших ввело так звані “воєнні гроші”. Окупаційні грошові знаки відігравали помітну роль у фінансовій політиці краю. Це одна з форм обкрадання населення.

З приходом російської армії на Східну Галичину, поряд з грошовим знаком Австро-Угорщини – короною, одержав свою купівельну спроможність і російський рубель.

У період розмінної кризи населення Росії почало використовувати стихійно поштові марки як дрібні гроші. Вони ж були введені в обіг й на території Східної Галичини.

Протягом 1914-1917 рр. існувала тимчасова адміністративно-територіальна одиниця – Галицьке генерал-губернаторство, утворене під час Першої світової війни. Канцелярія містилась у Бродах, потім у Львові, Києві, Тернополі. Польська Крайова ошадна каса, заснована при уряді Генерал-губернаторства Варшавського 9 грудня 1916 р., почала друкувати свої паперові грошові знаки під назвою “польські марки”. Ці грошові знаки з’явилися в обігу на початку 1917 р. вартістю $\frac{1}{2}$, 1, 5, 10, 20, 50, 100 і 1000 марок польських.

Центральна Рада покладала початок емісії паперових грошових знаків національних за змістом на всій території України. Ті ж грошові знаки були в обігу на території Східної Галичини. Спочатку Центральна Рада використовувала грошові знаки царської Росії – “керенки” і “думки”, але з часом ці грошові знаки були вичерпані. У 1917 р. Центральна Рада затвердила тимчасовий закон про випуск державних кредитних білетів. Вони випускались державним банком Української Народної Республіки в обмеженій кількості. Отже, перші українські паперові гроші були випущені як кредитні білети вартістю 100 карбованців 24 грудня 1917 року.

Цікавим є і той факт, що Центральною Радою було прийнято назву національної валюти – гривні та шаги. Термін “шаги” було введено законом від 1 березня 1918 р.

Однією з болючих проблем, наслідком розрухи господарства і занепаду фінансів країни за час гетьманування П. Скоропадського став колосальний бюджетний дефіцит. У рамках реформування фінансової системи було створено національну грошову одиницю, що було необхідно з поновленням зовнішньоторгових стосунків. У травні 1918 р. Міністерство фінансів видало постанову про випуск в обіг казначейських 3,6 % облігацій внутрішньої позики під назвою “Білет державної Скарбниці” вартістю 50, 100, 200 і 1000 гривень. У жовтні 1918 р. уряд гетьмана П. Скоропадського одержав замовлені ще Центральною Радою у Німеччині кредитні білети вартістю 2, 10, 100, 500, 1000 та 2000 гривень. Уже наприкінці гетьманування П. Скоропадського були випущені в обіг “Знаки Державної Скарбниці” вартістю 1000 карбованців.

Зростало невдоволення владою П. Скоропадського. Всюди відбувались селянські повстання проти німецьких окупантів та каральних загонів, які відбирали хліб у населення. У цій ситуації колишні діячі Центральної Ради створюють новий орган – Директорію, уряд якої видав постанову про дозвіл на введення в обіг австрійської корони нарівні з іншими грошовими знаками. Продовжували використовуватись запаси грошей, випущених ще урядом Центральної Ради, гетьмана П. Скоропадського, і російських рублів. Директорія у січні 1919 р. видає Закон про українську грошову одиницю – гривню. Під натиском радянських військ Директорія відступає до Тернополя, а звідси перебирається до Станіславова (нині м. Івано-Франківськ), де і були надруковані купюри вартістю 5 гривень. Власними грошми Директорії були тільки 10 та 25 карбованців, а також 5 гривень Станіславова, решта – 100, 250 карбованців виготовлені з кліше, що були заготовлені ще при гетьманаті.

Не менш гострими і важливими були економічні проблеми в ЗУНР, отримані в спадок від старого ладу і австрійської держави. У складній ситуації, що склалася на початку 1919 р., державні потреби вимагали грошей, і немалих. У всіх містах вдалося ввести гривневу валюту, але вона призвела до дорожнечі. З впровадженням гривні настала криза в дрібних грошах, через те, що в обіг було введено 500- та 1000- гривневі купюри.

У 1920 р. на території Східної Галичини була проголошена Галицька Радянська Соціалістична Республіка. Приступивши до соціалістичних перетворень, Галицький революційний комітет насамперед намагався реформувати складну грошову систему, що склалася ще до створення радянської республіки. На території Галицької РСР в обігу були гроші різних валютних систем: царської

Росії і Тимчасового уряду – рублі і “керенки”, австро-угорські корони, німецькі марки та військові гроші “ост-рублі” і “ост-марки”, польські марки, численні місцеві паперові гроші. Крім цих грошей, в обігу також були знаки країн Антанти – франки, фунти стерлінгів, долари. Отже, в обігу перебували паперові грошові знаки вже повалених урядів царської Росії й Австро-Угорщини, а також гроші держав, з якими ще йшла війна.

Щоб вийти зі скрутного фінансового становища, уряд Радянської України робив все, щоб допомогти Галревкому. У банках Києва, інших міст України було виявлено значні суми грошей Директорії 1918-1919 рр.; серед них - великі суми невикористаних паперових грошей у купюрах по 50 крб. за серією від 236 до 250. Цю серію передано Українським урядом Галицького революційного комітету. Отже, грошові знаки в 50 крб. серії АО від номера 236 до 250 є власною емісією Галревкому.

У четвертому розділі “Незагальнообов’язкові місцеві і приватні випуски бон у Східній Галичині в 1914-1920 роках” розглядаються мотиви і характер випусків місцевих і приватних паперових грошових знаків у регіонах Східної Галичини. Відзначається, що на досліджуваній території грошовий обіг концентрувався навколо великих міст і орієнтувався на попередні грошові знаки, котрі там випускалися.

Місцеві та приватні гроші за своєю правовою силою відносили до необов’язкових, вони були тимчасовими бонами, які з’явилися в обігу внаслідок інфляції, війни, революції. До місцевих віднесені бони, котрі випускалися від імені міських самоврядувань, великих банків, підприємств, кооперативів під забезпечення матеріальними цінностями, валютою і майном органів місцевої влади.

Приватні внутрішні бони випускалися окремими підприємствами, громадами, застосовувались на взаємодовірі, без будь-яких гарантій і забезпечення. Для вирішення проблеми грошового обігу місцеві органи влади проводили емісії паперових грошових знаків.

У Східній Галичині емісійними центрами були Львів, Тернопіль, Івано-Франківськ, Сокаль, Збараж та інші міста. Нарівні з урядовими емісіями на території Східної Галичини звичайно практикою став випуск місцевих і приватних грошових знаків, що проводився від імені місцевих органів влади, банків, підприємств, торговельних організацій, громад і приватних осіб. Місцеві грошові емісії збагатили розмаїття знаків, що було наслідком паралельної циркуляції грошових знаків різних урядів.

Місцеві емісії здійснювалися у цей період не тільки в повітових центрах, а й у невеликих містечках і навіть селах. Вивчення місцевих і приватних грошових знаків Східної Галичини, що були надбудою до локальних грошових систем, дали змогу з більшою об'єктивністю розглянути процеси, котрі відбувалися у грошовому обігу на регіональному рівні. Численні місцеві та приватні емісії у Східній Галичині є яскравим свідченням глибини кризи, що руйнувала єдину грошову систему країни.

У висновках підбито підсумки дослідження, викладено основні результати, що виносяться на захист дисертації. Аналіз зібраних матеріалів дав змогу дослідити причини розпаду єдиної грошової системи і характер процесів, котрі відбувались у грошовому обігу Східної Галичини в екстремальних умовах Першої світової війни та Української революції.

Проведене дослідження базується на нетрадиційних джерелах, котрими є паперові грошові знаки, бони. Систематизація і класифікація різних видів грошових знаків Східної Галичини стали основою для вивчення нових, раніше невідомих емісій. Тим самим у науковий обіг введено нові факти, встановити які раніше не вдавалося. Головною лінією дослідження, підпорядкованою загальному завданню роботи стало вивчення грошових знаків як історичних джерел. Вони несуть у собі прикмети часу, відображають гостроту політичної боротьби, національного пробудження, державотворення.

Конкретна історична ситуація, породжена Першою світовою війною і визвольними змаганнями в Україні, визначила тісний органічний взаємозв'язок багатьох чинників. Проблеми соціально-економічного та політичного характеру, формування політичних структур, державної влади, залишки адміністративно-державного устрою Австро-Угорщини, Польщі, Росії, України в умовах Першої світової війни призвели до катастрофічних наслідків для фінансово-економічної системи й Східної Галичини.

У цей суперечливий період було нагромаджено великий досвід. Успадковані від цієї доби грошові знаки і бони є, з одного боку, важливим джерелом вивчення політичної, фінансово-економічної історії, а з другого - містять повчальні уроки для утвердження грошових систем, створення твердої національної валюти.

Основний зміст дисертації відображено в наступних роботах автора:

1. Місцеві паперові гроші (бони) випущені на Івано-Франківщині у 1849, 1914-1919 рр. // Наукові записки Тернопільського державного

педагогічного університету ім. В. Гнатюка (серія: Історія), вип. УІ. – Тернопіль, 1997. – С.155-158.

2. Гроші та грошовий обіг Східної Галичини в ході Першої світової війни 1914-1918 рр. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім.М. С. Грушевського НАНУ, 1999.- № 4. – С.181-188.

3. Місцеві паперові гроші (бони), випущені на Львівщині у 1848-1849 та 1914-1920 рр. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 1999. - № 3. – С.192-202.

4. Окупаційні паперові гроші Польщі, які були в обігу на території Східної Галичини (1919-1925 рр.) // Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції “Банківська система України: проблеми становлення та перспективи розвитку”. – Тернопіль, 1998. – С. 39.

5. Східна Галичина в складі Австро-Угорщини і її грошова система кінця ХІХ – початку ХХ ст.// Збірник наукових матеріалів 2 і 3 науково-практичних конференцій ТАНГ.- Тернопіль, 2001. – С. 84-85.

6. Нариси історії паперових грошей в Галичині першої чверті ХХ ст.(Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська обл.) // Депоновано в ДНТБ України. – 5.09.96. - № 1769. – Ук 96, 128 с. (у співавторстві).

АНОТАЦІЯ

Марковецька Г.М. Паперові грошові знаки і бони Східної Галичини 1914-1920 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. – Київ, 2003.

Дисертацію присвячено дослідженню за допомогою методик спеціальних історичних дисциплін паперових грошових знаків і бон Східної Галичини 1914-1920 років як історико-економічних джерел і об'єктів боністики. Боністика розглядається як окрема історична дисципліна, яка досліджує паперові грошові знаки, бони, історію їх емісій. На матеріалі паперових грошових знаків, випущених на території Східної Галичини в 1914-1920 роках, характеризуються

основні поняття боністики, методика дослідження грошових знаків, їх класифікація. Залучені емісії різних емітентів – австро-угорських, російських, польських, німецьких, УНР, ЗУНР та інших.

Ключові слова: спеціальні історичні дисципліни, грошові знаки, джерелознавчі методи, боністика, бони, класифікація.

АННОТАЦІЯ

Марковецкая Г. М. Бумажные денежные знаки и боны Восточной Галичины 1914-1920 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Институт украинской археографии и источниковедение им. М. С. Грушевского Национальной академии наук Украины. – Киев, 2003.

Диссертация посвящена исследованию при помощи специальных исторических дисциплин бумажные денежные знаки и боны Восточной Галичины – важнейших инструментов финансовой деятельности оккупантов и украинских властей как историко-экономических источников и объектов бонистики. Бонистика рассматривается как отдельная историческая дисциплина, которая исследует бумажные денежные знаки, боны, историю их эмиссий.

Бумажные денежные знаки – объективные свидетели многих исторических событий играют важную роль в системе социально-экономических, политических отношений как внутри страны, так и между государствами. Специфический характер исторического развития нашей страны вызвал кардинальные изменения в ее денежном обращении. Пожалуй, мало где в мире были такие обширные по объему и разнообразию выпуски денежных знаков и бон как в нашей стране. Наибольшее их количество приходится на 1914-1920 гг.

Бумажные денежные знаки представляют собой специфическую разновидность письменных документов, исследование которых требует привлечения знаний специальных исторических дисциплин.

В диссертационном исследовании делается вывод о том, что денежное обращение в 1914-1920 гг. характеризовалось калейдоскопичностью процессов образования и уничтожения локальных денежных систем, функционированием на одной и той же территории множества денежных единиц с различными курсовыми колебаниями.

Вызванная войной социально-экономическая нестабильность в стране, стала катализатором местных денежных эмиссий.

Проведенное исследование базируется на нетрадиционных исторических источниках, какими являются бумажные денежные знаки. Систематизация нескольких сот видов денежных знаков Восточной Галичины послужила основой для изучения новых, ранее неизвестных эмиссий.

В диссертационной работе впервые предпринята попытка комплексного рассмотрения циркулирования и взаимодействия денежных знаков разных правительств, приходивших на смену друг другу.

Основные положения и выводы диссертации вносят новые характеристики в сложившееся представление о финансово-экономических отношениях, протекавших на территориях, охваченных Первой мировой войной.

Ключевые слова: специальные исторические дисциплины, денежные знаки, источниковедческие методы, бонистика, бона, классификация.

ANNOTATION

Markovetska G. M. Paper Currency Notes and Bonds of Eastern Galicia in 1914-1920. – Manuscript.

Abstract. Dissertation theses for seeking of Candidate of Historic Science Degree on specialty 07.00.06 – Historiography, Source study and Historic special disciplines. – M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2003.

The dissertation theses is dedicated to research of paper currency notes and bonds of Eastern Galicia in 1914-1920 as the source of history and economy, and as the object of bond science. A bond science is viewed as an individual historic discipline studying paper currency notes, bonds and the history of their emission. On the basis of analyzed material on paper currency notes issued in Eastern Galicia in 1914-1920 the basic notions of bond science, technique for currency note study, and the notes' classification are characterized. Various emitters' emissions including Austrian-Hungarian, Ukrainian People's Republic, Polish, German, Russian, and others are covered.

Key words: special historic disciplines, currency notes, methods for source study, bonds, bond science, classification.

Підп. До друку 18.02.2003. Формат 60x90/16.
Ум. Друк. арк. 1,19 Тираж 100 прим. Зам. № 9-1123

Видавництво "Інтекс" Друк RESO
м.Тернопіль, вул. Живова, 11
тел.(0352) 25-48-96

400/78

АВ 54.415

Мист